

A Mars éve

A csillagászati ismeretterjesztés feltételei sokat fejlődtek a múlt század ötvenes éveiben. A Magyar Csillagászati Egyesületet ugyan 1949-ben a Természettudományi Társulatba olvasztották, ami sokak ellenérzését kiváltotta (voltak, akik nem is kívántak ilyen feltételek mellett tovább tevékenykedni), azonban a Társulat valóban nagyobb mértékben tudta támogatni az ismeretterjesztést és ezen keresztül az amatőr csillagászatot is. Az Uránia Bemutató Csillagvizsgáló is megszűntette ezt az időszakot, hiszen Kulin György eltávolításával az intézmény létrehozóját és szellemi vezetőjét veszítette el. A politikai felhangok ellenére azonban az Uránia megmaradt egyfajta oáisznak, ahol a csillagászat iránt érdeklődő nagyközönség és a csillagászat iránt lelkesedő amatőrök egyaránt otthonra találtak. Az észlelési feltételek pedig a mainál lényegesen jobbak voltak, hiszen a város közvilágítása távolról sem érte el a mai szintet.

Szerte az országban egymás után alakultak a szakkörök és bemutató csillagvizsgálók (utóbbiak nem mindig jelentettek állandó csillagvizsgáló épületet is). Baján, Miskolcon, Szombathelyen, Egerben, Debrecenben és Szegeden várták az érdeklődőket vidéki Urániákban, amint azt az 1956-ban indult Csillagok Világában megjelenő hirdetésekben is olvashatjuk. A lap ugyan nem ír róla, de Újpesten is létesült egy új bemutató csillagvizsgáló a Könyves Kálmán Gimnázium tetején.

A Csillagok Világa a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat (TTIT) negyedévi csillagászati folyóirata volt, amely Guman István szerkesztésében jelent meg. „Valódi” folyóirat volt, jó nyomdai kivitelben, igényes szerkesztéssel jelent meg, 3000 példányban. Ez nagy újdonságnak számított a korábbi években megjelenő Meteorhoz képest, amely nagyon gyenge kivitelben készült, belső, szakosztályi hasz-

A Társadalom- és Természettudományi
Ismeretterjesztő Társulat

CSILLAGÁSZATI HETET

rendez: 1956. szeptember 10-től szeptember 16-ig
a BUDAPESTI URÁNIA CSILLAGVIZSGÁLÓVAL
SZEMKÖZTI SZABAD TÉRÉN (L. SÁNC u. 3/b.)

ELŐADÁSOK:	
Szept. 10, 18 óra	Kulin György: Merre halad a csillagászat
Szept. 11, 18 óra	Zerinyáry Szilárd: A Mars bolygó szeptemberi nagy földközelsége
Szept. 12, 18 óra	Herczeg Tibor: A bolygókatás legújabb eredményei
Szept. 13, 18 óra	Horváth Árpád: Hell Miksa, egy elfelejtett magyar csillagász
Szept. 14, 18 óra	Detre László: Kozmikus hatások a Földön
Szept. 15, 18 óra	Almár Iván: Mesterséges holdak a láthatáron
Szept. 16, 11 óra	Dezső Loránt: Fokozódik a naptevékenység

Egyéb program: Előadások után távozásos bemutatók. A 16-i, vasárnapi előadás előtt dé. 10 órától napfölbemutatók. A Csillagászati Hét alatt az Urániában amatőröknek kiállítás. Megtekinthető 17 órától. Távozásért iránt érdeklődőknek díjtalan tanácsadás. Befejező az egyes előadásokra 2 Ft. Az egész sorozatra érvényes bérleték 10 Ft-ot után előtérben kaphatók a TTIT központi szervezetenél (VIII., Múzeum u. 7), az Urániában és a helyszínen. Az Uránia megközelíthető a 9, 18 és 60-as villamosokkal és az 1-es autóbusszal, a volt Erzsébet-híd budai hídfőjéig. Innen 5 perces gyalogút a Hegyvilágos uton a Sáne utca. A 8-as autóbussz a Sáne u. sarkán áll meg. (Tigris u. mellől)

V. k.: Orosz Miksa.
1956. VIII. 9000 pól. — 34959F Páris sz. főh.
F. v.: 30448 L.

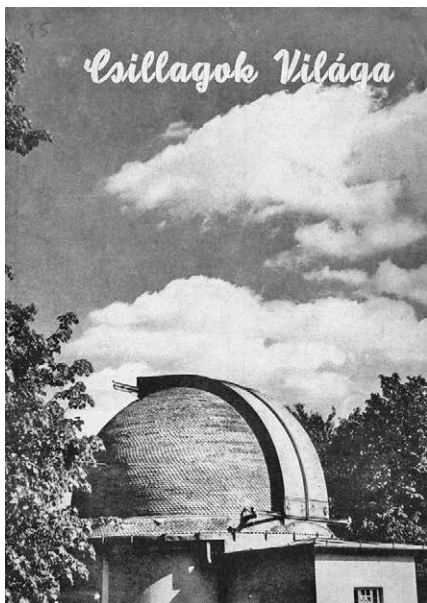
Az 1956. évi Csillagászati Hét programja

nálra. (Nem azonos a mi Meteorunkkal, csak névazonosságról van szó.) A Csillagok Világa legelső száma hosszabb lélegzetű cikkeket közlöt aktuális csillagászati témákról, többek között a Piskés-tetőre tervezett aka-

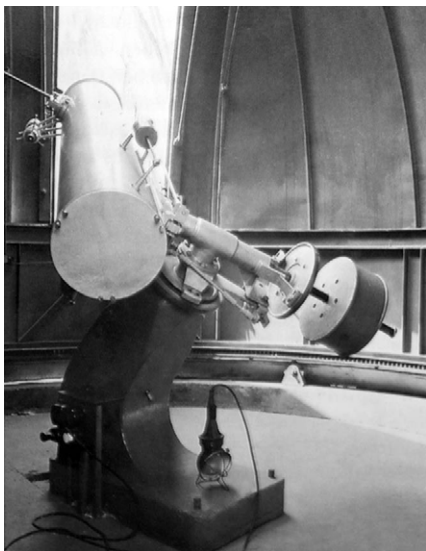
A Marsra kíváncsi érdeklődők a budapesti Uránia teraszán, 1956 szeptemberében

démiai csillagvizsgálóról (a tervező, Szrogh György tollából). Ez is nagy újdonság volt, hiszen már három évtizede nem volt jelentős műszerbeszerzés hazánkban, és nagy szükség volt már egy magashegyi észlelőállomásra. Az év nagy eseménye a szeptemberi Mars-közelség, amellyel kapcsolatban több cikket közölt a folyóirat. A Mars akkoriban is erősen foglalkoztatta a tudományt, V. G. Feszenkov cikkében azonban a mainál sokkal bizakodóbb hangnemben értekezik az ottani élet lehetőségeiről.

A Csillagok Világa 1956/1. számának címlapja

A vörös bolygó „látogatása” természetesen a korszak más ismeretterjesztő orgánumaiban is téma, az Élet és Tudományban például Herczeg Tibor írt ismertetést az eseményről. A nagyközönséget ugyanúgy foglalkoztatta a Mars, mint manapság. Az Uránia Bemutató Csillagvizsgálóban például szeptember folyamán tízezer látogató fordult meg, igen nagy feladat elé állítva a munkatársakat. A Mars iránti érdeklődés mértékéről a Magyar Filmhíradó 1956/38. száma alapján is fogalmat alkothatunk. A lépcsőházban és az

A Könyves Kálmán Gimnázium kupolája a 26 cm-es Newton-távcsővel 1956 júniusában (kulincscsillagda.hu)

épület előtt sorban álló tömeget csak nagyon szigorú ütemezéssel lehetett felengedni a mainál sokkal kisebb észlelőteraszra.

A professzionális csillagászatban jelentős esemény az augusztus 23–28. között az MTA székházában szervezett változócsillag-konferencia, amelyen a magyar kutatókon kívül szovjet, német, holland, kínai, lengyel, belga, cseh és olasz csillagászok is részt vettek. Az előadások anyaga a szabadsághegyi intézet 42. számú közleményében (Mitteilungen) jelent meg a következő évben.

Már közeledik az úrkorszak, amit az is mutat, hogy a TTIT-n belül létrehozzák az Asztronautikai Munkabizottságot Kulin György elnökletével; a bizottság titkárai: Almár Iván és Sinka József.

A nyári időszakítás 1956-ban is foglalkoztatta a közvéleményt. Abban az évben három hónapig volt érvényben (június 3–szeptember 3. között), Herczeg Tibor az Élet és Tudomány szeptember 2-i számában egybekel mellett arról ír, hogy sokkal ésszerűbb lenne, ha hosszabb időtartamban alkalmaznák a nyári időszakítást (az ötvenes évek során 1954–1957 között volt érvényben).

Az 1956-os események nem kímélték a csillagászat világát sem. A Magyar Rádió ostromakor, október 23-án, a Bródy Sándor utca átlennes oldalán álló 16-os számú épület is súlyos megsérült, ez pedig a TIT székháza. (A Csillagok Világa impresszumában az áll, hogy a szerkesztőség a Bródy Sándor utca 16-ban található.) A Társulat hónapokra elveszítette székházát.

Az ötvenes években és még évtizedekig a Nemzeti Múzeum épületében működött a Természettudományi Múzeum is. A Bródy Sándor utcára néző szárnyban október 24-én tűz ütött ki, aminek következtében felbecsülhetetlen értékek pusztultak el. Egyebek mellett súlyos károkat szenvedett a 2000 db-ot számláló meteoritgyűjtemény is.

Z. Karvalics László „Egy értelmiségi tömegszervezet hétköznapiából” című munkájából megtudhatjuk, hogy nemcsak a székház szenvedett károkat, hanem a frissen megnyitott Uránia Ismeretterjesztő Bolt is, amelyet csak 1958 elején tudnak ismét megnyitni. A Társulat nagy veszteséget szenvedett aktivistáinak elvesztésével is. A Kossuth Klub tagjai közül 13-an meghaltak, 113-an disszidáltak, 240-en ismeretlen helyre távoztak. Az Élet és Tudomány hat hétig szünetel, december 9-i számának címlapján pedig a Kossuth-címer szerepel. A Társulat költségvetési támogatását a következő évben jelentősen csökkentik, a Csillagok Világára már nem jut pénz, bár az 1956/3–4-es szám még megjelenik, de csak a következő év tavaszán. Az 1957-es Csillagászati évkönyv csak márciusban hagyja el a nyomdát.

A Fortepan képgyűjteményében igen sok 1956-os felvétel található, amely a harcokat és a pusztítás eredményét mutatja be. Megdöbbentő képek egész sorát találjuk a kollekciónban, néhol olyan mértékű a rombolás, mint a II. világháborúban. A fővárosban több helyszínen is összecsaptak a forradalmárok a szovjet csapatokkal. Az egyik ilyen helyszín a Móricz Zsigmond körtér, melynek 2. számú épülete manapság nagyon furcsán mutat. Az épület kétharmada jellegesen modern lakóház, egyharmada viszont a századforduló díszes és színvonalas épí-

A Természettudományi Múzeum ásványgyűjteményének nagy raktárterme 1956 novemberében (Élet és Tudomány)

A Móricz Zsigmond körtér 2. számú bérház homlokzatát ez a szép napóra díszítette (fent). A harcok következtében megsérült épületrészt néhány évvel később a napórával együtt elbontották, helyére modern társasházat építettek (FSZEK, Fortepan)

tészetére emlékeztet. A modern épületet a régi, 1956-ban megsérült házrész helyére építették, innen a diszharmonia. Sajnos a homlokzaton egykor látható szép napóra is eltűnt, már csak az archívumok őrzik emlékét. Mindez természetesen jelentéktelen veszteség a körtéri és más harcokban elvesztett életekhez képest.

Súlyos károk a Könyves Kálmán Gimnázium épületén
(kkg.hu)

A Lenin körút 4-es számú ház (Erzsébet körút 4.) 1956-ban.
A következő, 6-os számú épület földszinti üzlethelyiségében
működött az első Uránia Ismeretterjesztő Bolt
(Fortepan/Nagy Gyula)

Amint korábban említettem, 1956 júniusában Újpesten iskolai bemutató csillagvizsgálot avattak a Könyves Kálmán Gimnázium tetején. Sajnos nem sokáig örülhettek a diákok és a tanárok a szép új csillagvizsgálónak. A forradalmárok a gimnáziumban rendezkedtek be, a csillagvizsgáló tornyát megfigyelőállásnak használva. Az épület a harcok során igen súlyos károkat szenvedett, a csillagvizsgáló is megsérült, csak évek múlva állították helyre. (A csillagda sérüléseiről sajnos nem tudtam képet szerezni, csak az épületről – a károk mértéke megdöbbentő.)

A gellérthegy Uránia Bemutató Csillagvizsgáló nem szenvedett kárt a harcok során, azonban a forradalom kitörésétől egészen márciusig zárva tartott.

Mint ismeretes, 1956-ban mintegy 200 ezren hagyták el hazánkat, akkori szóhasználat: disszidáltak. Köztük csillagászok is. A szabadság-hegyi csillagvizsgáló három fiatal munkatársa döntött az emigráció mellett: Herczeg Tibor (1926–2014) és Ozsváth István (1926–2013) szép karriert futottak be, akárcsak Izsák Imre (1929–1965), bár ő sajnos igen fiatalon hunyt el. Lassovszky Károly (1897–1961), az intézet korábbi igazgatója – ekkor az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet munkatársa – közel a hatvanhoz döntött a távozás mellett. Ugyancsak ötvenhatban távozott az országból Bejczy Antal és Pavlics Ferenc – mindketten az úrkutatók területén alkottak maradandót. Bejczy Antal a JPL-nél töltött 32 évének leghíresebb eredménye a Mars Pathfinder programhoz kapcsolódik, Pavlics Ferencnek pedig az Apollo-programban alkalmazott holdautó megvalósítását köszönhetjük. Az itthon maradt kutatók közül Ill Mártont (1930–2015) 1956-os szerepvállalása miatt zárták ki a pécsi egyetemről, Szabó Árpádot (1913–2001) pedig elbocsátották az ELTE bölcész karáról – ezt követően fordult érdeklődése a tudománytörténet felé.

A cikk összeállításában Bartha Lajos, Keszthelyi Sándor és Szabados László nyújtott segítséget.

Mizser Attila